

Herkül Millas’ın 16-17 Ekim 2008 tarihlerinde Mersin’de gerçekleşen ‘Mersin, Akdeniz Dünyası ve Yirminci Yüzyıl - Kesişen Yollar’ adlı konferansta sunduğu bildirisidir. Yayını: *3üncü Tarih İçinde Mersin Kolokyumu - Mersin, Akdeniz Dünyası ve Yirminci Yüzyıl, Kesişen Yollar*, Mersin Üniversitesi, Mersin, Ekim 2009.

20. Yüzyıl Başıında ‘Kozmopolit’ Mersin ve Rumların Geçmişe Bakışı

Mersin kozmopolit bir kent idi

Eski bir Mersin sakini

Giriş

‘Mersin kozmopolit bir kent idi’. Bunu, 10 Nisan 1889’da Mersin’de doğmuş olan Miltiadis

Ayanoğlu veya öteki adı ile söylersek Uzunayanoğlu bir söyleşi sırasında 1959 yılında söylemiş. Söz konusu olan 1910'lu yılların Mersin'idir. Söyleşi elli yıl kadar geçmişte kalan bir mekan ile ilgili. Miltiadis'in babası ve annesi Kapadokya'dan, yani Konya-Ürgüp yöresindenmiş. Demek ki en geç 1889 yılından önce gelip yerleşmişler Mersin'e. Miltiadis gençken ticaretle ilgilenmiş. 1922 yılında, yani 33 yaşındayken, doğduğu kenti terk etmek zorunda kalmış. Atina'ya yerleşmiş ve halı tüccarı olarak çalışmış. Söyleşinin yapıldığı 1959 yılında, yani 70 yaşındayken bu bey emlakçilik yapıyormuş. Bugün herhalde artık hayatta değil.

Miltiadis Ayanoğlu'nun söylediklerinden 20'inci yüzyıl başlarındaki Mersin konusunda ayrıntılar da öğreniyoruz. 1921'de kentin toplam nüfusu yaklaşık 25-30 bin kadarmış. Rumlar 4-5 bin, Arap Ortodokslar 2 bin, Ermeniler 3-4 bin kadarmış. Avrupalılar da varmış kentte. Bu hesaba göre yaklaşık 20 bin kadar olan bir çoğunluk da Müslüman olmalı. Rumların orta/lise okulu diyebileceğimiz bir kız okulları varmış. Mavromateon Parthenagogion, yani Mavromatisler'in Kız Okulu adını taşımış bu okul. Özel okulmuş. Erkek öğrencilerin ayrı okulu varmış. 'İmiyimnasio', yani 'yarı orta okul' adını taşıyormuş. Muhtemelen orta okul düzeyinde bir okuldu. Ermeniler'in de okulları varmış. Ortodoks Arapların eğitimini Fransız misyonerler üstlenmişmiş. Söyleşinin devamında Miltiadis'ten Mersin ve Mersin'in Rum cemaati konusunda birçok şey öğreniyoruz: mesleklerini, ileri gelenlerini, ticaretin kimlerle yapıldığını, Hıristiyanlarla Müslümanların ilişkilerini, Ermenilerin öyküsünü, vb.

Küçük Asya Araştırmalar Merkezi ve Sözlü Tarih

Bu ayrıntılara girmeden bu söyleşinin öyküsüne bakmamız, söylenenlerin güvenilirliğine ve anlamına dikkat etmemiz gerekiyor. Bu konuşmamda bu tür başka söyleşilere, genel olarak sözlü tarih çalışmalarına değinecek ve Mersin'e bu söylenenlerin ışığında bakacağız. Ama aynı zamanda konuşanları da, söylenenleri de, bunları kayda alanları da bugünün açısından değerlendirmeye çalışacağız. Doğru bir değerlendirme için, kimin kime, ne zaman, hangi koşullar altında ve hangi ortamda hangi amaç için konuşmuş olduğunu bilmemiz gerekiyor.

Bir sözlü tarih çalışmasının öyküsü özet olarak şöyledir: 1930 yılında Atina'da Küçük Asya

Araştırmalar Merkezi (KAAM) adı altında bir araştırma ve arşiv merkezi kuruldu. [1] Kurucuları müzikolog olan Melpo Logotheti-Merlier ile Yunan uzmanı Fransız eşi Octave Merlier idi. İlk başlarda Zorunlu Nüfus Mübadelesi sonucunda Yunanistan'a yerleşenlerin müziği derlenmeye başlandı. Bu yüzden de kurumun ilk adı 'Halk Müziği Arşivi' idi. Kurumun tarihe alanına yönelmesi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonradır. Anadolu'nun farklı yerlerinden gelip Yunanistan'a yerleşenlerle beş bin kadar söyleşi yapıldı. Bu amaç için yüz kadar araştırmacı Anadolu'nun 1375 yerleşim bölgesinden gelen insanlarla konuşmuşlar, 300,000 sayfalık bir arşiv oluşturmuşlar. Gayet düzenli bir biçimde arşivlenmiş olan bu materyal, zengin bir kütüphane, fotoğraflar ve araştırmalarla desteklenmektedir. Doğal olarak, Anadolu'nun kentlerini, kasabalarını ve köylerini araştırmak isteyenler bu sözlü tarih arşivlerinde çok değerli bilgiler bulacaklardır.

Ancak, yine doğal olarak, bu söyleşilere, bütün söyleşilerle olduğu biçimde, eleştirel yaklaşmak gerekmektedir. En azından şu nedenlerden dolayı:

1- İnsanlar geçmişlerini anlatırken, ne denli nesnel olmak isteseler de bir yerde öznel olurlar, taraf olurlar.

2- Bu söyleşiler 1950'li ve 1960'lı yıllarda yapıldı. Yani anlatılanlarla söyleşi arasında 30-50 yıllık bir süre var. Kimi konuşmacılar nostaljik nedenlerle, kimileri de doğal bellek sorunları yüzünden olayları yanlış anımsıyor olabilir. Her söyleneni doğru kabul etmek yanıltıcı sonuçlar çıkarmamıza neden olabilir. Bu bilgiler başka kaynaklardan doğrulanmalıdır.

3- Anlatılanlar, Yunanistan'da 'Katastrof' / 'Facia' olarak bilinen siyasi ve askeri bir yenilgi ile doğrudan ilişkilidir. Anadolu'daki Rum yaşamının bittiği 1922 yılı ile söyleşilerin yapıldığı 1950/1960 yılları arasında, söz konusu geçmiş ile ilgili olarak Yunanistan'da birçok şey söylendi ve yazıldı. Bunlara 'resmi görüş' de diyebiliriz. Söyleşilerde konuşmacıların az veya daha çok, bu 'resmi görüşün' etkisinde olduklarını göz önüne almamız gerekiyor.

4- Mübadil ve muhacir olarak Yunanistan'a yerleşenler, yeni memleketleri Yunan ulus-devleti içinde, yeni bir kimlik arayışına girmeleri gerekiyordu. Kimi zaman genel ortama uyarak 'söylenmesi gerekenleri' söylediklerinden de şüphelenebiliriz. En azından bazı konuları suskunlukla geçiştirmeleri varsaymamız doğru bir yaklaşımdır. Bundan dolayı satır aralarında söylenenlere, suskunluklara ve çelişkili söyleme ayrıca dikkat etmek gerekmektedir. Bu 'gizli' söylemin çözümü yararlı olabilir.

5- Nihayet dikkat edilmesi gereken bir özellik, bir söyleşilere doğrudan değil, söyleşiyi yapanların aracılığı ile ulaşmakta olduğumuzdur. Aracıların soruları nasıl sorduklarını, söylenenleri dinlerken hangi anda başlarını tasvip anlamında salladıklarını, hangi anda kaşlarını çattıkları ya da gülümsediklerini bilemiyoruz. Konuşanların dinleyenlerden etkilendikleri kuşkusuzdur. Bu etkinin derecesini bilemiyoruz. Arşivlerde Türkofon Karamanlıların Türkçe metinlerine rastlamamız da düşündürücüdür. Yani araya çevirmenler girmiştir. Kim bilir kaç kelime atlanmış, kaç cümlecik eklenmiştir!

Eleştirel yaklaşım ve yanlış anlamalar

Bütün bu nedenler yüzünden bu söyleşilere eleştirel bir biçimde yaklaşmak gerek. Yani ulusal kimlikler ve gerçek veya hayali ulusal geçmişlerle ilgili konular gündeme geldiğinde, hem kaynaklar (yani söyleşilerin ortaya çıkmasına katkısı olanlar), hem dinleyiciler (yani biz okuyucular), devreye giren bazı toplumsal ve psikolojik mekanizmalar yüzünden roller üstlenirler. Yalnız olayların pasif şahitleri olmazlar, geçmişi belli anlayışla yeniden kuran aktif aktörler olurlar. Bunun bilincinde olmadan yaparlar bunu. En azından bizim, bu mekanizmanın bilincinde olmamızda yarar vardır.

Konumuzla ilgili bir yanlış anlama örneğini burada ele almak yararlı olabilir. Yunanistan'da KAAM'ın arşivlerinden bir derleme yayınlandı. Bu çalışma 'Mübadele/Göç' konusundaydı ve *Ek sodus*

başlığı altında üç cilt olarak yayınlanması planlandı. İlk cilt Batı Anadolu'ya, ikinci cilt Orta ile Güney Anadolu, üçüncü cilt de Pontus'a, yani Doğu Karadeniz bölgelerine ayrıldı. İlk iki cildin toplamı 950 sayfa kadardır. Bir arkadaşla birlikte biz de bu yayından üç yüz sayfalık bir derleme yapıp Türkçe'ye çevirdik. Kitap baştan sona sözlü tarihe, yani olayları yaşamış olan Rumların anlatılarından oluşuyor. (

Göç

, İletişim yayınları, 2001). Bir yanlış anlama olmasının diye de bir önsöz yazdım. Özetle, bu metinlerde Türk tarafının acılarına ve şikayetlerine yer verilmediğini, bu yüzden bu metinlerin taraflı olduklarını vurguladım. Bir ulusa bağlı kimselerin öykülerinin ister istemez o ulusun taraflı damgasını taşıyacağını ayrıntılı bir biçimde anlatmaya çalıştım. Bu metinlerde 'toplu bir belleğin nasıl bir işlevi olduğunu görüyoruz, bir komşu ulus içinde nelerin konuşulduğunu, nelerin yeniden üretildiğini öğreniyoruz' dedim. Kısacası, bu metinleri okudukça karşı tarafı tanıyoruz. Ama somut insanların somut öykülerinin başka bir yararına da işaret ettim. Bu kişisel öyküler

bize (Türkün veya Yunanın değil) insan dramının boyutunu da gösterebilir, diye yazdım. Nihayet, yıllar sonra anlatılanların bir kısmı efsane, bir kısmı abartılı uyduruk öykülerdir, diye okuyucuyu uyardım. Türkler ve Mustafa Kemal için anlatılanların bir kısmı buna örnektir, diye yazdım ve bu örnekleri sıraladım. 'Ön yargıları, ulusal duyarlılıkları, aşırılıkları ve uydurmaları ayırıp, gerçekleri seçebilecek okuyucular pek bilinmeyen bir geçmiş i ibretle okuyacaktır' dedim.

Ama kitabın başında bu önsöz yokmuşçasına kitap takibata uğradı ve çevirmen bir yıl üç ay hapis cezasına çarpıldı. Çevirmenin geçmişteki hali göz önüne alınarak cezanın infazı da ertelendi. Ceza 5816 sayılı kanununun 1/1 maddesine göre. [2] Yani mübadillerin Mustafa Kemal konusunda söyledikleri suç, hatta hakaret ve sövmeye sayılmış. Oysa yazdığım önsözde, bence bütünüyle ikna edici olan şöyle cümleler vardı: 'Milli savaşlar dönemlerinde uluslar kendi aşırı söylemlerini geliştirirler, iyi ve kötüyü kendi dar çıkarlarına göre dile getirirler. Düşman ordusunun başında bulunan kişi hakkında olumlu sözler söylememesi doğaldır, ve bu Türk okuyucusunu şaşırtsa da yadırgatmamalıdır'. Sonra Mustafa Kemal için övücü cümleleri de işaret ettim. Ama yanlış anlamaya engel olamadım. Kitap mahkum oldu. Ben ise çevirmen değil, derleyen olduğum için takibata uğramadım.

Bu koşullar altında bugünkü sunuşum da doğal olarak sansürlü olacak. Bugün geçerli olan yasalar komşu ülkede yazılanları bütün olarak okumanıza engeldir. Yasalar değişmediği sürece bazı Yunanlıların bazı Türkler konusunda ne dediklerini öğrenme olanağınız olmayacak. Yabancı dil bilenler bu konuda daha şanslıdır. Bu söylediklerimden, sınırlayıcı yasaların değişmesinden yana olduğum ve ifade ve hele öğrenme özgürlüğünün tam sağlanmasından yana olduğum herhalde açıkça belli olmaktadır.

Söyleşiler kimlerle yapıldı?

KAAM'nin arşivinde Mersin KL3 numaralı dosyada. Dosyanın hemen başında söyleşilerde konuşanlar tanıtılıyor:

Yukarıda soyadını Uzunayanoğlu'dan Ayanoğlu'na çevirmiş olan Kapadokya kökenli Miltiadis'i tanıdık. Zamanla soyadından 'uzun' kısmını çıkarmış. Bunu herhalde Yunanistan'a geldikten sonra ve ismini yeni kimliğine daha yakışık kılmak, yani 'Yunanlılaştırmak' için yaptığını düşünebiliriz. Ancak yine de 'ayan' ve 'oğul' kalmış. Geçmişten kurtulmak o denli kolay değil demek! Ancak Yunanistan'da 'oğlu' takısı öylesine yaygın ki artık Yunanca sananlar da var. [3] Miltiadis ismi de çok ilginç. Antik Maraton'da Persleri yenen komutanın adı. 'Yunan Aydınlanması' denen döneme kadar, yani 18inci yüzyılın ikinci yarısına kadar Grekofon Ortodoks Hıristiyanlar milli bir kimlik sahibi değillerdi. Uluslaşma o yıllarda halk arasında yaygınlaşmaya başlar ve bunun en açık belirtisi ailelerin çocukları için seçtikleri adlardır. Hristos, Yanis, Maria, Evangelia gibi Yahudi veya Hıristiyan isimler yerine antik Yunan isimler görülür. Sokratis, İraklis (yani Herkül), Melpomeni gibi. Aidiyetin göndermeleri Antik Yunan olmaya başlar. Geçmişle özdeşleşme konusunda aynı eğilimi Karamanlılar arasında da 1850'lerden sonra görülür.

1965'de söyleşi yapılan başka bir kimse Anastasios Avramidis'tir. 1895'de Buğa Maden'de doğmuş. Ereğli'de yaşamış. İki yıl Mersin'de Fransız kolejinde okumuş. Askerlik yapmamak için kaçmış (muhtemelen 1914-1918'de) ve dört yıl Mersin, Tarsus ve Adana'da saklanmış. 1919 Fransız ordusuyla Lübnan'a gitmiş. Yedi yıl orada müteahhit olarak çalışmış ve 1927'de Atina'ya gelmiş. Söyleşinin yapıldı 1965 yılında Yunanistan'ın Korintos kentinde yaşıyordu.

Üç de kadın var. Angeliki Hacivanidi hakkında fazla bir şey bilmiyoruz. 1891 yılında Mersin'de doğmuş ve 1921'e kadar orada yaşamış. Okuma yazması yok. Turkofon ama Yunanca da konuşuyor. Yunanistan'a gelince Korintos'ta yaşamış.

Evridiki Kiriakopulu 1889'de Mersin'de doğmuş. Babası Mora'nın Tripolis kentinden. Kral Oton döneminde deniz kuvvetlerinde subaymış. Oton 1833 yılında Bavarya'dan Yunanistan'a kral olarak geldi ama 1862 yılında ülkeden kovuldu. Evridiki'nin anlattıklarına göre kral kovulunca babası başka subaylarla birlikte Adana ve Mersin'e sığınmış. [4] Kendisi Mersin'de önce Rum kız okuluna gitmiş ve sonra Fransız rahibeler (sörler) okulunda Fransızca öğrenmiş. 18 yaşında Kayserili olan biriyle evlenmiş. Çocukları olmamış. Ölen kız kardeşinin çocuklarını büyütmüş. 1920'de Fransızların gidişiyle kocası da Beyrut'a gitmiş. Kendisi de daha sonra onun yanına gitmiş. 5 yıl sonra da Yunanistan'a, Korintos'a gelmişler. Bunları, 1965 yılında yani 76 yaşındayken anlatmaktadır.

Aleksandra Prezani, 1962 yılında anlattıklarına göre 1894'te Mersin'de doğmuş. Annesi Arap Hıristiyan Ortodoks babası Kıbrıslı (Rum) imiş. Okula gitmemiş. Zenginmişler ve eve öğretmen gelmiş, eğitimini öyle almış. Dedesi Sinderikudis Sakız'danmış ve ünlü banker Sigros hesabına çalışıyormuş. Bu yöreye ticari işler için gönderilmiş. 1913'de, yani on dokuz yaşında iken

evlenmiş Aleksandra. Oğlu (1962'de) İngiltere'de yaşıyormuş. Kocası Mersin'e Yunanistan'dan Atina Bankasının şubelerini kurmak için gelmişti. Sonra İzmir'e tayin edilmiş. Aleksandra İzmir'e çok sonraları gitmiş, Kızıl Haç üyesi olarak çalışmış. İzmir'den 1922'den önce ayrıldığından 'yıkımı' yaşamamış.

Haklarında bilgi sahibi olduğumuz bu Mersinliler dışında Anastasios Andreadis ve Lazaros Avramidis adında iki kişi daha Mersin'deki hayatlarını anlatmıştır. Ancak onlar hakkında isimleri dışında başka bilgi sahibi değiliz.

Haklarında bilgi sahibi olduğumuz, ikisi erkek üçü kadın bu beş Hıristiyan Mersinli konusunda şunları söyleyebiliriz:

1- Bu insanlar arasında bir dil birliğinin varlığından söz etmek olanaklı değil. Miltiadis Ayanoğlu ve Anastasios Avramidis muhtemelen türkofondur, Angeliki Hacivanidi ise kesin öyle. Aleksandra Prezani'nin annesinin dili Arapça. Evridiki Kiriakopulu'nun ana dili Rumca/Yunanca, ama o da herhalde türkofon olan Kayserili bir Rum'la evlenmiş. [5]

2- Yüzyıl başında bu insanların, hem kendilerince hem de başkaları tarafından bir cemaat olarak algılanmasının temel nedeni Hıristiyan Ortodoks olmalarıdır. Dil ikincildir. Osmanlı döneminde bu cemaate 'Rum' denmektedir. Kendilerini o zaman nasıl algıladıkları konusunda dosyada en ufak bir iz yok.

3- Ama bu insanların hemen hepsi Yunanca öğrenme gereğini duyuyor ve söyleşilerin yapıldığı yıllarda, yani yaklaşık elli yıl sonra kendilerini 'Yunan' olarak tanımlıyorlar. Mersin'de iken Yunanca tedrisat yapan okullarda okuyorlar veya bu okulları cemaatlerinin okulu olarak algılıyorlar.

4- Söz konusu Rumların büyük bir hareketlilik içinde olduklarını görüyoruz. Çoğu Mersin'e yakın veya uzak bir yerlerden, örneğin Konya Ürgüp çivarından. Kıbrıs'tan, Yunanistan'dan, İzmir ve Antakya'dan gelmiş. Evridiki bir ara 'İstanbuluyuz' diyecektir. Belki en ilginç, Yunan Kralının bir subayının, siyasi nedenlerle Mersin'e gelmesi ve yerleşmesidir. Herhalde onun algılamasında Mersin onu misafir edecek kadar kozmopolit bir kentti. Başka türlü söylediğimizde, 1862 yıllarında henüz 'milli mekân' kavramı yaygınlaşmamış, insanların kafalarında milli anlamda 'benim yörem-Öteki'nin yöresi' kavramı oluşmamıştı.

Ama bütün söyleşilerin 1960'lı yıllarda, yani anlatılan olaylardan yaklaşık elli yıl sonra ve Yunanistan'da, yani Mersin'den oldukça uzakta, farklı bir mekânda yapılmıştır. Acaba 1910'lı yıllarda Mersin'de yaşayan Rumlar gerçekte nasıl algıladı çevrelerini? Yanıtı satır aralarında aramak durumundayız. Evridiki bir ara 'biz'i açıklar: 'Biz Hıristiyanların ayrı muhtarı vardı, kocam da en son muhtardı' demiştir.

Ayrıca Evridiki ve Anastasios ayrı ayrı aynı olayı anlatmaktadır: Evridiki'ye göre Mersin'de kilisenin başında (rütbesi yüksek bir papaz anlamında) bir 'Despotis' varmış. Kilisesi de okulun yakınındaymış. Ancak Arap Ortodokslar Beyrut'tan bir Arap Despotis getirmişler. Ortodokslar ise onu kovmuş. Arabasına çürük yumurta atarlarmış. Bu Despotis ise çıkıp giderken ona karşı çıkanlara beddua etmiş. Sonraları bunların çocukları ölmüş! Anastasios aynı olaya siyasi bir boyut eklemiştir. Ona göre Mersin'de bir papaz ve bir diyakos varmış. Bunlar Antakya Patrikhanesine bağlıymış. 1904 yılında Büyük Güçler kilise işlerine karışmak istemiş. O sürede Rusya'nın sözü çok geçerliymiş. Arap bir Ortodoks Metropolit göndermiş. Ama Rumlar direnmiş. Yunanlı Konsolos da bu Arap'ın uzaklaştırılmasına destek vermiş. Rumlar karşı çıkınca Ruslar etkili olamamış. İzmir'den de 500 gönüllü de gelmiş! (her ne demekse). Sonunda Nüfus Mübadelesine kadar Metropolit (yani yüksek rütbeli papaz) yokmuş Mersin'de.

Bundan anlayacağımız, siyasi ve toplumsal durumun oldukça karışık olduğu idi. Mersin'de Fransız papaz okulları dışında, Ruslar da Arap Hıristiyanlar aracılığıyla etkili olmaya çalışmışlar. Buna karşı çıkanlar Ortodoks Rumlar. Yunan konsolos da etkili olmuş veya en azından Rusların adayına karşı çıkmış. Osmanlı devletinin tutumu neydi diye sorduğumuzda bu söyleşilerde hiçbir şey bulamıyor olmamız oldukça ilginç. Rusya'nın siyasi etkisine karşı çıkan yerli Rumlar ve Yunan Konsolos. Bunlar Osmanlı çıkarlarını doğrudan veya dolaylı biçimde korumuş olabilirler mi? Bütün bu soruların yanıtlarını bu söyleşilerde bulamıyoruz. Ayrıca bu olaylardan elli kadar yıl sonra Mersinli Rumların bu siyasi olayları, olayların uluslar arası boyutunu ve dolayısıyla kendi rollerini hiç anlamadıklarını görüyoruz.

Kozmopolit bir Mersin var olmuş mu?

Söyleşilerden edindiğimiz izlenim Mersin'in bir zamanlar çok renkli bir liman kenti olmuş olduğudur. Farklı içerik içinde farklı insanların söylediklerine bakılırsa nüfus durumu şöyle imiş:

Büyük bir köy boyutunda olan o zamanın Mersin'i mutasarrıflıkmış ve liman olduğu için civarda var olan daha kalabalık yerleşik merkezlerinden (Tarsus ve Adana'dan örneğin) daha canlıymış. Yunanlıların/Rumların nüfusu konusunda çelişkili rakamlar dile getirildi. 3,500-4,000 diyen de var, 15,000 de. Belki farklı dönemlerden söz ediyordu konuşanlar. Lazaros Avramidis'e göre 1920'de kentte toplam 72,000 nüfus varmış. 100 aile Kıbrıslı, 150'si Sakızlı, 100'ü Buğa Maden'den, 100 aile Pontuslu'ymuş. Toplam Rumlar 15,000 kişiymiş. Arap Ortodokslar 200 aileymiş. Ermeniler çokmuş, yaklaşık 12,000. 150 aile de Konya, Niğde ve Kayseri'denmiş. (İlginç olan, Lazaros'un önce grekofonları sıralaması, Karamanlıları da Araplardan ve Ermenilerden sonra anmasıdır.) Gerisi Türk'müş. 30-40 aile de Çerkez, az Afganlı, 50-60 aile Yahudi ve 5,000 de Fellah (Osmanlı Arap) varmış. Bu sonuncuları 'yoksul' olarak nitelemiştir.

Başkaları Fransızlardan ve İzmirli Rumlardan da söz etti. Anastasios Rumların çoğunun Kayseri'den, gerisinin Niğde olduğunu, ayrıca Yunan uyruklu İzmirli ve Midilli ailelerden ve Arap Ortodoksların varlığından da söz eder. Fransız, İngiliz, Alman, İtalyan da varmış, toplamı bin kişi kadar.

Rumlarla ilgili bir ayrıntıya dikkat etmek gerekiyor. Bunlar Osmanlı uyruklu ve Yunan uyruklu olarak iki farklı statüdeydi. Ancak Hıristiyan Ortodoks cemaat içinde Yunan-Rum ayrımı pek belirgin değildir. Uyrukluk ayrımı ikincildir. Zaten Yunanca/Rumca konuşan Ortodokslar arasında, Türkçe'de olduğu biçimde kendi dillerinde Yunan-Rum ayrımı yoktur. Yunan uyruklularına da Rum denebildiği gibi Osmanlı uyruklu olana da Yunan (Elin) de denebilirdi – ve hala da deniyor. Yukarıda Evridiki Kiriakopulu'nun dedesi Yunan subayından söz ettiğini görmüştük. Anlattıklarına göre Mersin'e geldiğinde Ziar Paşa'nın (?) otelini satın alıp işletmiş. Evridiki de dedesi ve babası gibi hep Yunan uyrukluğunda kalmış.

Lazaros Avramidis'e göre Mersin sakinleri 'poliglot' idi, yani çok dil biliyor ve konuşuyorlarmış. 'Herkes kendi dilini konuşurdu. Kıbrıslılar Kıbrısça, Hioslular Hiosça (Sakızca), Türkler Türkçe, Araplar Arapça konuşurlardı, Ermeniler Ermenice. Genel olarak Türkçe konuşurduk. Buğa Maden'den 100 aile aralarında Pontusça konuşurdu. Konya Kayseri Niğde'den 150 aile Türkçe konuşurdu. Ortodoks Araplar da Arapça konuşurdu'.

Bu söylenenleri, söz konusu dönemde insanlar arasında milliyetçiliğin (milli kimlik anlamında) henüz tam olarak yerleşmemiş olmasının bir ifadesi olarak yorumlamak gerek. Kıbrıslı, Hioslu, Pontuslu, Karamanlı 'kendi' dilini konuşuyor, yani ortak milli bir dil olan Yunanca veya Rumca konuştukları söylenmiyor. Bugün Yunanlılar arasında böyle bir cümlenin kurulması pek düşünülemez. Hiosça, Pontusça vb. dillerin varlığını kabul etmek, milli üst kimliği yok saymanın,

yerel kimliklere öncelik, veya en azından önem verildiğinin kanıtı sayılmalıdır.

Mersin'deki 'kozmpolitizmine' getirilebilecek yoruma da dikkat etmek gerekir. 'Kozmopolit' (kosmos+politis), dünya vatandaşı olan, yerel olmayan anlamında ise Mersin kozmopolit sayılmamalıdır. Yok eğer farklı gruplardan, cemaatlerden, etnik gruplardan, dinlerden anlamında ise Mersin kozmopolitti.

Lazaros'a göre cemaatler farklı mahallelerde yaşardı. Mahalleleri belirlemek için şu nitelemeler kullanılmış: Yeni Mahalle, Fellah Mahallesi, Giritçi Mahallesi (burada Rumca konuşan 200 aile vardı), kent merkezinde Yoğurt Pazarı ve Karpuz Çarşısı, Küçük Hamam Mahallesi, Rum Mahallesi. Rum mahallesi küçükmüş çünkü Rumlar kent içinde dağınık yerleşmiş. Arap Mahallesi, Ortodoks Hıristiyanlar için, ve mezarlığa yakın olduğu için bu adı alan Mezarlık Mahallesi varmış. Aynı yerde Hıristiyan mezarlığı da varmış. Bu iki mezarlığı bir yol ayırmış. Kuzeyde tren istasyonu varmış. Daha kuzeyde bir mahalle vardı ama adı yokmuş. Evridiki'ye göre Tarla Mahallesinde oturmuş Rumlar ve Ermeniler. Cami Şerif Mahallesinde 20-30 Türk evi varmış. Frenk Mahallesinde Fransız rahibelere (sörler) okullarını kurmuşlardı. Kıbrıs Mahallesi de varmış.

Lafı gelmişken eski Rumların mahallelerini ve çevrelerini nasıl algıladıklarına bakmaya devam edelim. Aleksandra'ya göre Rumların kilisesi Ayios Yorgos çok büyük ve güzelmiş. Aziz Yorgos gününde eğlence tertiplenirmiş. Kilise kentin merkezinde imiş. 'Biz gidince kiliseyi önce cami yaptılar sonra da yaktılar' diyerek 'biz-onlar' ilişkisini nasıl algıladığını dile getirmiştir. Arapların da Aziz Yorgos'u varmış. Yani aynı aziz Rum ve Arap olarak da yaşatılmış. Cami de varmış. Ermeni Katoliklerinin de 'kendi' kiliseleri varmış. Ortodoks Ermeniler de öyle, onlar da ayrı yani. Evridiki'ye göre Rum mezarları güzelmiş. 'En güzeli bizimkiydi (aile mezarından söz ediyor), özel heykeltıraş getirtmiştik. Antik tapınağa benziyordu. Dedemin büstünü de yaptırmıştık. Biz gidince mezarlık daha yukarıya taşındı ve kardeşim dedemin kemiklerini oraya taşıdı ve mezarı yeniden kurdu. Tabi mermerlerin çoğunu Türkler çaldı.' Yoksullar da ayrıca, mezarlık bağlamında söz konusu olacaktır: 'Yoksulların mezarları tahta haçlıydı. Hatta bazen haçları bile yoktu.' Bu söylenenlerden insanlar arasında cemaat bilincinin yanı sıra yoksul-zengin bağlamında bir 'biz-onlar' anlayışının da var olduğu anlaşılmaktadır.

Anlatılanlara bakılırsa meslekler de cemaatlere göre idi. Rum sayılabilecekler şöyle tasnif edildiler: Karamanlı Rumlar tüccar, tabak ve sarrafmış. Pontuslular yapı işçisi, Sakızlılar ve Kıbrıslılar içki tüccarı. Ermeniler tüccar, Arap Hıristiyanlar 'çok çalışkan', Yahudiler tüccar ve sanatkarmış. Afganlılar baharat, nargile gibi şeyler satarmış. Türkler memur, mal ve mülk sahibi imiş. Birkaç kez, Türkler arasında çok zenginlerin bulunduğu tekrarlanıyor. Fellahlar işçiymiş, taş işlerlemiş, kebabçıymışlar ve hamallık ederlemiş.

Cemaatler arası ilişkiler

Bu söyleşiler sırasında 'Türklerle ilişkiler nasıldı?' sorusu sorulmuş ve çeşitli yanıtlar alınmıştır. Burada bütün yanıtları sansürsüz aktarmak yasal nedenlerle olanaksızdır. Elden geldiğince aktarmaya çalışacağım.

Çok zengin bir ailenin kızı olduğunu gördüğümüz Aleksandra'ya göre 'Yunan unsuru ekonomik olarak daha iyi durumdaydı. Türkleri hesap etmeden istediğimizi yapardık. Bu durum Abdülhamit'e kadar sürdü. Sonra Jön Türkler geldi ve durum çok değişti. Ermeni (...) olunca mutasarrıf ve babam çok insan kurtardı. Sokaklarda dolaşıp (...) önlediler. Babam aynı zamanda Rusya Konsolosu idi ve göz dağı vermek için bir Rus gemisi getirtmişti. Türkler dinimize saygılıydılar. Büyük Cuma gününde (Pakalya öncesindeki Cuma gününde) Türkler çocuklarını yollarda gezdirilen 'epitafyos'un (kutsal naaş) altından geçirirlerdi. Evridiki'ye göre de, Türklerden çok korkarlarmış. Şakaya gelmezmiş Türkler. Çok (...) imişler ondan dolayı Ermenileri de (...) mişler Adana'da. 'Biz kimseye muhtaç değildik. Kendi doktorlarımız vardı. Almanya'da eğitim görmüş olan Rostain, Kastanı vb. Bazı Türklerle çok dostane ilişkilerimiz vardı. Mersin Türkleri zengindi.

Söyleşilerde Ermenilerle ilgili bir çok şey söyleniyor, değerlendirmelerde bulunuluyor. Bunları burada ele almıyorum. Ancak vurgulanan, Adana ile Mersin arasında çok farklı şeylerin olmuş olduğudur. Mersin'de hayat çok daha iyi imiş: 'Yabancıların varlığından dolayı Hıristiyanlar burada öteki bölgelere göre daha fazla özgürlüklere sahiptiler'. Konuşanların biri Mersinli Türkleri övüyor, Mersinlileri, Adanalı ve Tarsuslu Türklerden ayırıyor.

Bu bağlamda, Türklerin stereotip olarak sözde 'milli bir karakter' olarak ele alınmıyor olmasına dikkat etmek ve bu söylenenleri yorumsuz geçiştirmemek gerekir. Daha sonraki dönemlerde veya başka yörelerde yaşayan ve milliyetçi ideolojiyi benimsemiş olan Yunanlıların/Rumların böyle bir ayırım yapmaları beklenmez. Zamanın milli paradigmasına göre, her millet bir bütün sayılmaktadır ve ya bütün üyeleri (bizimse) iyidir, ya da bütün üyeleri (onlar ise) kötüdür. Hem iyilerden ve hem de kötülerden oluşan bir millet anlayışı milli paradigma açısından (milliyetçilerde) kafa karışıklığı yaratan bir anlamsızlıktır. 'Mersinli Türkler farklı ve olumludur' söylemi, Mersin Rumları arasında yerelliğin milliliğe üstün geldiğinin, veya en azından milliğin

tam egemen olmadığının bir kanıtı olarak görülebilir.

Eski Mersinin sokaklarında gezersek

Ana konumuzla doğrudan ilişkili olmasa da, merak edeniniz olur düşüncesiyle, bu söyleşilerde anlatılanlara dayanarak, eski Mersin içinde kısa bir gezintiye çıkalım, sokaklarına, binalarına, pazarlarına bir göz atalım dedim. Bu tür anlatılar genellikle nostaljik olur. Gerçekten, söyleşilerde bu konuları ele alanlar da çok nostaljik bir söylem geliştirdiler. Farklı kimselerin söylediklerinden bazı cümleleri aktarıyorum:

- Yollar topraktı. Yalnız evlerin önünde yarım metre kaldırım vardı. Yollar genişti çünkü kent yeniydi. Meydanlar azdı.Yoğurt Pazarı denen yerde pazar kurulurdu. Köylüler yoğurt, peynir, yağ, buğday, mısır getirir satarlardı.
- Yoğurt Mahallesi'nde, orta yerinde şadırvan bulunurdu ve etrafta ağaçlar. Evimiz oradaydı. Bir helvacı vardı hemen orada ve bir marangoz. Mallar pazara eşek ve katırlarla getirilirdi.
- Evlerimiz güzeldi. Adana'nın evlerinde dam vardı. Bizim duvarlarımız ise taşı ve çatılarımız vardı. Kiremit yani, toprak değildi. Çoğu iki katlı evdi. Üç katlı evler de vardı.
- Liman dediğimiz bir iskele idi. Gemiler daha açıkta demirlerdi. Kayıklarla yüklenirdi gemiler. Pamuk da ihraç edilirdi.
- İklim pek iyi değildi. Sıtma vardı. Sinek ve sivrisinek vardı. Kar seyrekti. Yoksulluk yoktu.
- Prezani'ye göre: Kışla Mersin'in biraz dışında kalırdı. Müftü oradaydı. Arapların kilisesi de

oradaydı. Orada tenis kortu da vardı; amcam Andonis Mavromatis kurmuştu. Oraya gezmeye giderdik. Denize yakın, kışlanın yakınında Fener (Fanari) semti vardı. 'Kathari Deftera' gününde (dini bir bayram günü) oraya giderdi Hıristiyanlar. Sabahtan yemeklerimizle giderdik.

- Daha uzakta Krioneri vardı. Orada pınar vardı. Babamın fabrikası ve bağımız oradaydı. Sebzemizi de oradan alırdık.

- Pompa ile su çekilirdi. Çeşmelerimiz, kuyularımız vardı. Sulaktı Mersin. Meyve ve zeytin vardı. ('portakal, elma, armut, limon, dut, ne istersen!')

- Bahçelerimiz vardı, çiçekli meyveli. Muzumuz boldu. Yeşil alanlar genellikle kentin dışındaydı.

- 'Tandır' kullanırdık ekmek için. 'Çömlek' kullanırdık. Isınmak için evin içinde soba kurardık. Odun ve kömür yakardık.

- Bir otel vardı. Kışla yolundaydı. Arab'ın biri işletiyordu. Pek iyi bir otel değildi. Bir de han varı. Yarısı büyük annemindi öteki yarısı Beyrutlu Sursok adında birinindi. Çok kâr bırakırdı çünkü etrafta tek o vardı.

- Binalar güzeldi. Saray'da kadı ve mutasarrıf kalırdı. İki hamam, bir küçük hastahane, kahveler, gümrük binası vardı ve bir de sinema yapmışlardı son yıllarda.

Sonuç olarak

Bu konferans için bu çalışmaya koyulurken ne tür bulgularla karşılaşacağımı bilmiyordum. Ama beni asıl ilgilendiren aslında tarihi geçmiş değildi. Geçmişle ilgili başka boyutlar ilgi alanıma

giriyordu:

İnsanlar geçmişe neden ilgi duyarlar? Geçmişe hangi açıdan bakarlar ve geçmişle bugün arasında nasıl bir ilişki kurarlar? Farklı kimlikler taşıyan insanlar neden geçmişin farklı yanlarına dikkat edip başka yanlarına dikkat etmezler? Neden sonunda farklı sonuçlara varırlar? Her farklı insana özgü farklı sonuçların temel özellikleri nedir ve nereden kaynaklanır?

Kendine özgü biçimde düşünen insanların biri de doğal olarak benim. Ben neler görüyorum? Neleri nasıl ve neden öyle yorumluyorum?

Bana göre 1910-1920 yıllarının Mersin'i ve Mersinliler ile bugünkü durum arasında çok önemli farklar var. Söz konusu değişiklik toprak sokakların bugün asfalt olmaları, iki katlı evlerin çok katlı apartman olmaları değil. Teknolojik farklar kuşkusuz büyüktür. Ama en büyük değişiklik çevremizi ve kendimizi algılama konusunda görülen farklardır. Bunların belli başlı olanları şunlardır.

1- O yıllarda mekan 'milli' değildi. Bunu mekan içinde hareketliliğe baktığımızda görüyoruz. Yunan kralının subaylarının Mersin'e gelmeleri bugün büyük haber olurdu. O günlerde sıradan bir olay. Yunanistan'dan Yunan uyruklu kimselerin Mersin'e yerleşmeleri ve iş sahibi olmaları, banka kurmaları da normal sayıldı o yıllarda. Mersin'de Fransızlar özel okul kurabiliyorlar. Bütün bunlar çağdaş Türkiye Cumhuriyeti kurulunca 'anormal' sayılmaya başlanır. Milli mekan oluşur.

2- Başka bir değişiklik vatandaşlık, yurttaşlık, o mekanda yaşama hakkının tanınması konusundadır. Söz konusu yıllarda din, dil, köken, uyruklu farkı gözetilmeden 'herkes' Mersin'de yaşayabilirdi. Fransız'dan Rus'a, Yunanlı'dan Arab'a, her tür Yahudi'si, Hıristiyan'ı, Müslüman'ı bir arada idi. Bu da 1910-1920'li yıllarda son bulacaktı. Ulus devlet kurma aşamasında önce Ermeniler, arkasından diğer gayri Müslimler Mersin'de yaşama haklarını kaybettiler. Daha sonra, herhalde milli proje içinde farklı Müslüman gruplar da 'teklik' içinde yoğruldu. Bugün cemaat olarak Fellahlardan, Araplardan pek söz edilmiyor. Ulus devlet içinde tek ulus, tek dil, tek inanç vb. anlayışı egemen oldu. Yani bu dönem tarihi süreçtir. Daha geleneksel bir dönemden 'Moderniteye' veya 'ulus devlete' geçiş süreci diyebiliriz.

3- Bu değişiklikler yüzünden geçmişe bakışımız da çok özel oldu: milli oldu. Yani geçmişe bakan bizler artık kendimizi, anakronizme kaptırarak geçmişini bugünün anlayışına algılar olduk.

Örneğin Mersin'deki Yunanlılardan ve Rumlardan söz ederken bugünkü Yunanlılar ve bugünkü Rumlardan söz edercesine konuşuyoruz. Aynı şeyi Yunanlılar ve Rumlar da yapıyor. Söyleşilerdeki insanlar da yapıyor. Yani geçmişten söz ederken hayali milli bir dünyayı yaratıyor ve yaşıyoruz.

Oysa o yılların Rumları, yani Ortodoks Hıristiyanlar, kendilerini böyle büyük bir grubun üyeleri olarak algılamazdı. Milli devletler, bu insanları zorunlu mübadele, etnik arındırma, kıyam, dışlama ve sürgünler, çağdaş vatandaş yapma projeleri, merkezi eğitim gibi uygulamalar ve programlarla millileştirdiler – veya çağdaş devletin çağdaş yurttaşları durumuna getirdiler de diyebiliriz. Onlara yeni bir kimlik aşıladılar, kimlerin dost kimlerin düşman olduğu konusunda eğittiler, daha doğrusu bu alanda ne diyecekleri konusunda sınırlamalar getirdiler, kabul edilebilir söylemi tespit ettiler. Sonunda herkes benzer şeyler söyler oldu. Hatta farklı şeyler söyleyenlere göz dağı vermek için yasalar ve yasaklar de çıkarıldı.

Kısacası, çağdaş milli devlet aşamasında toplum bütünüyle değişti. Mersin kentinin bir zamanlar ne denli kozmopolit olup olmadığı, bu kelimeye verilecek tanıma göre tartışılabilir. Ama bu dönemden sonra kozmopolit olmadığı kesindir. Milli devlet farklılığı ödüllendirmeyen, 'birliği' amaçlayan bir yapıdır. Bu açıdan baktığımızda 1910-1920 on yılları kritik yıllardır. Eskiye kıyasla 'daha iyi' veya 'daha kötü' yıllardı demek anlamsızdır. Çünkü 'iyi' denen, aslında kişiden kişiye değişir, öznel bir değerlendirmedir, hoşumuza gidene 'iyi' deriz ve bunu yapmada da kuşkusuz hakkımız vardır: Ayrıca 'iyi' denen zamanla 'kötü' de sayılabilir, veya tersi olabilir. Ama bu yılların kritik olduğunu ve insanların düşünme biçimlerinin köklü bir biçimde değiştiğini söyleyebiliriz.

Bugün geçmişle ilgili sağlıklı bilgiler edinmemiz ve söz konusu dönemde insanların nasıl düşündüğünü ve nasıl hissettiğini bilmemiz çok kolay değildir. Mübadillerle yapılan söyleşiler de bu konuda çok az aydınlatıcı olmaktadır. İnsanlar günümüzde artık ulus devletlerinin içinde belli kalıplar çerçevesinde düşünmeye ve konuşmaya koşullandırılmışlardır. Kimileri, kimi zaman, kendi kendilerini sansür etme durumunda kalmakta, kimi zaman 'zorunlu' eğitim ve yasaklarla konuşmamız açıkça sansür edilmektedir. Topluma entegre olmak isteyenler – ki toplumun hemen hemen bütünü bu kategoriye girer – 'politically correct' olmaya, yani ondan beklendiği gibi konuşmaya mecbur hissetmektedir. Veya farkında olmadan, bilinç altından gelen dürtülerle devlete, kamu oyuna, kabul edilmiş olana karşı çıkmak istememektedir. Milli stereotiplerle konuşmayı seçiyoruz. En açık belirtisi yüz yıl önceki olaylardan söz ederken 'Rumlardan', 'Türklerden' söz etmemizdir. Bu kategorilerin o yıllarda çok farklı olduğu aklımıza artık gelmez oldu.

Bu söylenenlerin ışığında geçmişe neden ve hangi amaçla baktığımızı da düşünmemizde yarar

vardır. Geçmişini neden kurcalıyoruz? Sanırım bu sorunun yanıtı da çok yanlıdır. Milli projenin taraftarları, kimliklerine ve amaçlarına göre geçmişini ya pek gündeme getirmezler, ya da seçmeci bir yaklaşımla milli tarihe uygun yorumlarlar. Yani 'bizi' hep haklı ve medeni / hoşgörülü vb., olarak resmederler. Bu yaklaşım milliliğin de gereğidir. Ama kimi zaman da geçmişini, kendilerinin mağdur olduklarının kanıtı olarak göstermek için kullanırlar. Mağduriyet bir yerde haklı olmanın bir kanıtı olarak ileriye sürülür. Kimi zaman da geçmiş yüceltilir. 'Biz zengindik, uygardık, yaratıcıydık' söylemi, aslında milliliğin övülmesi olarak yorumlanabilir. Bu durumda tarih yazıcılığı araçlaştırılır. 'Kendi milli tarafımız' övülürken her birimiz de kendimize pay biçeriz.

Geçmişe nostalji ile yaklaşanlar da vardır. Bu nostalji çok ilginçtir. Gençliklerini arayanlar daha anlaşılırdır. Eskiye ve geçmişini daha olumlu algılayan romantikler de anlaşılırdır, bu klasik bir durumdur. Romantizmin temelinde geçmişin her zaman daha olumlu olduğu yatar.

Ama nostaljinin kimi zaman bir kimlik ilanı işlevi de olur. Önce geçmiş belli bir biçimde tanımlanır ve resmedilir. Sonra bu döneme nostalji duyulduğu ilan edilerek, 'bizim de' bu tür bir toplumu ve çevreyi benimsediğimiz dolaylı olarak duyurulur. Mersin'in kozmopolit olduğunu dile getirenler, kimi zaman doğrudan, kimi zaman da dolaylı olarak ve hatırlatılan etnik gruplarının aracılığı ile kendi beğenilerini ve siyasi ve kültürel kimliklerini öne çıkarıyor olabilirler. Oysa 'kozmpolit' eski Mersin, bugünkü devlet ve toplum biçimiyle uyumlu değildir. Kaçımız bu tür bir kozmpolitlikten yana olduğumuzu söylemeye hazırız? Kaldı ki bu tür bir kozmpolit çevre de artık olanaksızdır, böyle bir özlem ütöpiktir.

Avrupa Birliği projesi akla geliyor bu noktada. Ama bu da farklı bir kimlik arayışıdır ve geçmişle ilişkilendirilmesi çok karışık konuları gündeme getiriyor. İleriye dönük ve 'ulus-devlet sonrası' bir proje olan AB projesinin geçmişte yok olmuş bir yapılanma olan 'ulus-öncesi' bir referansla savunulması muhtemel anlaşılır siyasi tepkilere de neden olabilmesinin dışında, yanlış varsayımlara da dayandığından pek yararlı olmayabilir.

***

[1] Yunanca adı 'Kendro Mikrasiatikon Spudon', İngilizce adı 'The Centre for Asia Minor Studies'.

[2] 5816 sayılı kanunun 1. maddesi: A [tatürk](#) 'ün hatırasına alenen hakaret eden veya söven kimse bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

[3] Türkofon Karamanlıların adları Hıristiyan kökenli, soyadları Türkçe idi. Zamanla bazı Karamanlılar soyadlarını bütün olarak veya kısmen Yunanlaştırdılar. Benzer bir durum Yorgos Seferis için de geçerlidir. Kendi yazdıklarına göre en eski ecdatları Seferis Eynabeyoğlu'dur (belki Aynabeyoğlu veya Ayanbeyoğlu). Kayserili Milletbaşı'nın kızı Magli ile evlenmiş. Doğumu 1770 yılları. Aile fertleri onu sonraları İzmir'de hatırlıyor. Etrafında kafes içinde kanaryalarıyla yaşamış son yıllarını. Yedi çocuğu Yunan ve Hıristiyan isimler taşıdı. Prodromos, Anastasis, Sokratis, gibi. Anne tarafından adları 'Teneke'dir (Tenekidis) ve Naksos Adası ve Urla ile ilişkilidirler. Yine anne tarafından Yunanistan'da tanınmış bir aile olan Pasmazoğlu (aslı Peştemalcıoğlu) ailesine yakın. Ama bu isimler zamanla Yunanca'yı anımsatan değişikliklere uğramışlardır. Böylece Yorgos Seferis diyoruz. Bknz: Seferis, Y. (1975) *Günler B.*, İkaros, Atina, s. 62-65; Yunanca.

[4] Söylenenler doğru ise Evridiki babası 50 yaşlarında iken doğmuş.

[5] Rumca denen dilin Yunanca'dan bir farkı yoktur.